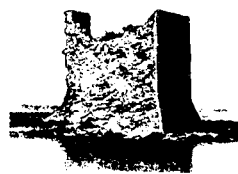
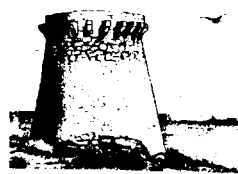

LA FESTA DEL CORPUS CHRISTI A ELX

Joan CASTAÑO I GARCÍA
Biblioteca Municipal «Pere Ibarra» (Elx)

INTRODUCCIÓ

La festa del *Corpus Christi*, dedicada a l'exaltació de l'Eucaristia, va prendre a les terres del nostre àmbit cultural, un desenvolupament extraordinari des del seu naixement al segle XIV, que encara s'ha mantingut en determinats llocs com, per exemple, la ciutat de València.¹

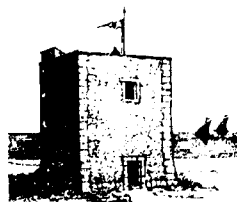
Al caràcter de triomf del cristianisme respecte a l'islamisme i el judaisme, religions que van conviure durant segles, i a l'ostentació de poders civils i eclesiàstics pels carrers de viles i ciutats, s'unia la seua simbologia i els seus rituals, clarament relacionats amb els cultes agraris antics. Cultes que es feien visibles amb la presència de representacions d'animals fabulosos, balls ancestrals i elements vegetals, que el cristianisme va saber adaptar i subordinar a la divinitat de Jesús, present a l'Hòstia consagrada.

Com és sabut, la festa del *Corpus Christi* va nàixer per voluntat del papa Urbà IV que, el 8 de setembre del 1264, la va instaurar com a celebració universal en promulgar la butlla *Transiturus de hoc mundo*. Però no es va generalitzar fins el pontificat de Joan XXII que, el 1316, va voler destacar-la en el calendari litúrgic anual, en institucionalitzar la processó i afegir l'octava. Durant la primera meitat del segle XIV la festa anà estenent-se per tota Europa: segons sembla, va ser Barcelona la primera ciutat del nostre país que la va celebrar l'any 1319, a Vic i a Girona es documenta a partir del 1330 i a València el 1355. A les terres del sud de l'antic Regne de València s'inicia la festivitat a partir del segle XV: a Oriola l'any 1400, a Alacant el 1402, a Alcoi el 1410 i, com veurem tot seguit, a Elx la primera referència està datada l'any 1413.²

Donada la importància de la festivitat, ens ha semblat d'interés fer una aproximació a la seua història a partir de la documentació conservada tant a l'Arxiu Municipal d'Elx, com al de la Basílica de Santa Maria. Tot i que les referències no són massa nombroses ni massa explícites, ens permeten de sobra traçar les línies bàsiques de la celebració. Línies

¹ La bibliografia sobre el *Corpus* valencià és molt abundant. A tall d'exemple podem esmentar alguns llibres relativament recents que aporten bones descripcions dels elements festius de la celebració: Enric A. LLOBREGAT i Francesc JARQUE, *El Corpus valencià*, Tres i Quatre, València, 1978; Manuel SANCHIS GUARNER, *La processó valenciana del Corpus*, Vicent García, València, 1978; i Baltasar BUENO TÁRREGA, *La festa del Corpus*, Federico Domenech, València, 1997.

² Sobre el *Corpus* a les nostres terres vegeu José HINOJOSA MONTALVO, *Textos para la historia de Alicante. Historia Medieval*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1990; també les aportacions de Lluís-Xavier FLORES i ABAT respecte a la celebració alacantina publicades a *Miscel·lània (1993-1999)*. *Cultura popular i tradicional valenciana*, Associació d'Estudis Folklòrics Grup Alacant, 2, novembre 1999 i les de Josep Lluís SANTONJA sobre el *Corpus* alcoià a *Alcoi. Sociedad. Fiestas. Devociones. Iconografía*, L. Llorens García, Alcoi, 2001.

que hem agrupat per èpoques, més o menys flexibles, on hem barrejat, conscientment, edats històriques amb estils artístics que, sens dubte, influïren en els elements de la processó.

Una visió global del *Corpus* il·licità confirma allò que donaven per suposat alguns investigadors. La festivitat del Cos de Crist va ser la gran festa «oficial» de la ciutat entre els segles xv i xvi. A ella anaven destinats els principals recursos econòmics del Consell en matèria de festes. Però, l'any 1609 en decidir el municipi fer-se càrrec de la Festa de l'Assumpció de la Mare de Déu, que, a causa de la falta d'ingressos de la Confraria que l'organitzava corria el perill de deixar de celebrar-se, van canviar les circumstàncies. A partir d'aquest moment, els recursos municipals – humans i econòmics – anaren destinats, majoritàriament, a sostenir la *Festa d'agost*,³ fins i tot s'imposaren taxes específiques i es creà una Clavaria especial. En definitiva, la celebració del Nostre Senyor, com passa sempre a Elx, hagué de passar a un segon pla, i cedir-li el protagonisme a la festivitat de la seua Mare.⁴

ENTRE L'EDAT MITJANA I EL RENAIXEMENT

Poques són les dades que conservem sobre la festa del *Corpus Christi* a l'època medieval, tot i que resulten de gran interès per parlar-nos d'una celebració molt solemne on hi havia la participació de figurants, entremesos i roques que mostraven als fidels – com en les processons de les grans ciutats – escenes i figures de l'Antic Testament o dels sants amb més devoció popular.⁵ La processó es convertia, com ja s'ha dit, en una gran catequesi de la història sagrada, en la qual l'Eucaristia, instituïda per Jesucrist, n'era el punt central.

La primera notícia sobre la celebració del *Corpus* a Elx està datada el 13 de juny del 1413 i fa referència als preparatius que el Consell elxà feia amb aquest motiu.⁶ Uns anys després les actes municipals ja esmenten algunes figures bíbliques que feien d'aquesta processó, una de les més populars de l'any:

Que la festa de *Corpus Cristi* primer vinent sia feta e arreada ab ço qui és e la messiò que se farà en adob de les artelleries e de aquells que se vestiran a àngels e apòstols e a sent Jordi e a sen Cristòfol e aquells qui seguiran la dita festa que sien franchs d'una stada de la obra dels murs de la dita vila.⁷

El professor Hinojosa ha localitzat dades a les actes municipals d'Elx que ens parlen d'una comissió encarregada de gestionar i preparar la festivitat. El 1428 apareix formada per Ginés Pomares, Gabriel de Quexans i Antoni de Quexans. El 1429 per Pere Ferré, Ginés Pomares, Berenguer Sabet i Gabriel Quexans. I el 1437, amb un intent de reglamentar la celebració, la comissió integrada per Pere Ferri, Joan de Aliaga, Ginés Pomares i Gabriel Quexans, es va dirigir a mossén Miquel Sánchez.⁸

³ Vegeu J. CASTAÑO GARCIA, *L'organització de la Festa d'Elx a través del temps*, Consell Valencià de Cultura, València, 1997, p. 49-77.

⁴ Un altre exemple significatiu d'allò que diem el tenim en la participació de la Mare de Déu de l'Assumpció en la processó del Diumenge de Pasqua (vegeu Manuel RODRÍGUEZ MACIÀ, «El cicle fester il·licità i l'Assumpció», en *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 229-234).

⁵ Una primera aproximació a les dades medievals del *Corpus* elxà ha estat realitzada per J. HINOJOSA MONTALVO, «La fiesta del *Corpus* en Elche a fines del medievo», en *Festa d'Elx*, 45, 1993, p. 99-103.

⁶ ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL D'ELX [AHME], Capítol del 13 de juny del 1413. Seguem els extractes de les actes fets per l'erudit historiador local Pere IBARRA I RUIZ en la seua impressionant obra – malauradament, encara inèdita – *Consejos [Cabildos] y Sitias*, 7 vols., conservada també a l'AHME.

⁷ AHME, Capítol del 17 de maig del 1434.

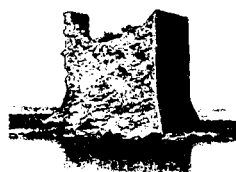
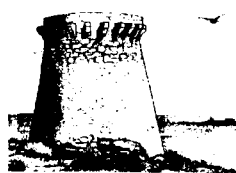
⁸ J. HINOJOSA MONTALVO, «La Fiesta del *Corpus*...», p. 100.

Els documents ens parlen també de la necessitat de preparar i reconèixer les vestimentes i ornaments de la festa, com el del 13 de maig del 1436, el del 2 de juny del 1438 o el del 2 de juny del 1449 en què es va disposar «sia parlat ab aquelles persones que conexeran eser àbils en lo arreglament e areament de la dita festa que prenguen a carrech de fer-ho e de administrar totes aquelles coses que sien necessàries en la dita festa».⁹

Les referències als personatges bíblics que participaven en la processó en aquests primers anys són relativament abundants, tot i que, malauradament, massa breus. No expliquen cap detall sobre la seua indumentària o la simbologia, perquè no es conserven llibres de comptes o altres documents semblants que podrien aportar-nos més informació. L'any 1465, el Consell il·licità va acordar que el *Corpus* se celebrara amb tota solemnitat, «ab solepne prosesó e ab la Maria e quatre àngels e altres coses segons que les para ese fahedor e que la despesa que si fasa que u pach lo clavari...».¹⁰ Del 19 d'octubre de l'any 1477 és la famosa referència, recollida en el *Racional* de la vila, que, publicada per Pere Ibarra en la seua *Historia de Elche*,¹¹ ha estat reiteradament repetida pel seu gran interès, en parlar-nos d'un gran nombre d'entremesos i roques que participaven en la festivitat del *Corpus*:

ordena lo Consell fer la festa del *Corpus* 5 anys consecutius e donen a Francés de Villanova per los 5 anys 100 sous cadascun any. Y siga tengut a fer los entremesos que ses obligat, que són los següents, a ses despeses: La Maria ab son àngels, 12 apòstols ab sos martres, ynfern ab los san pares, entramés ab la roca. Monte Clavari ab sa creu, la ànima ab àngels, tramés ab sa roca. Paraís ternal, Adam y Heva, lo àngel, entramés ab sa roca; salutació ab la Maria, lo àngel ab donzelles, entramés ab sa roca. El Belem ab la Maria, Joseph ab lo mosso, los tres Reys dorient ab los pasos, entramés ab sa roca. Sent Antoni, entramés ab sa roca; Sent Martí ab lo cavall he lo pobre, entramés; Sent Sebastià ab lo emperador en los troredies [?], entramés. Santa Catalina ab lo emperador he los turcos, entramés; y lo entramés de Sant Jordi ab lo donzella, y lo rey y la reyna y lo drac, entramés ab roca. Y lo rey Herodes ab los Jureus e jodios, entramés.¹²

Resulta de gran interès la diferenciació que es fa en el document entre entremés, possiblement un conjunt de figurants a peu, i entremés amb roca, que deu fer referència a una petita representació feta dalt d'una «roca» o carro, és a dir, damunt d'un escenari mòbil. Aquests escenaris que, amb el pas del temps es transformarien en els anomenats carros triomfals i que, sens dubte, són el precedent de les actuals carrosses festives, estaven ocupats per figures de comparsa i altres construccions i decorats al·lusius al tema de l'entremés. Aquests, d'altra banda, són els habituals a les festes del *Corpus* del nostre àmbit cultural, basades en els relats de l'Antic Testament (Adam i Eva al Paradís), del Nou Testament (Anunciació a Maria, Naixement de Jesús a Betlem, la degollació dels

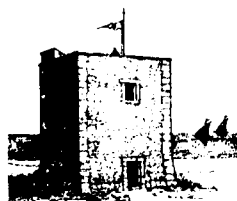

⁹ AHME, Capítol del 2 de juny del 1449. El 25 de maig d'aquest mateix 1449 se li pagaren a mossèn Morera les despeses per preparar certs entremesos que volia fer i també s'aprova «sien fets illuminar» els ornaments de la festa i dur joglars per a la solemnitat (J. HINOJOSA, «La Fiesta del *Corpus*...», p. 102).

¹⁰ AHME, Capítol del 3 de juny del 1465.

¹¹ P. IBARRA I RUIZ, *Historia de Elche*, Tip. v. Botella, Alacant, 1895, p.115-117 (n'hi ha una edició facsimiliar feta per M. Pastor, Elx, 1982). La referència la torna a donar Ibarra en el seu estudi «Elig. Noticia de algunas instituciones y costumbres de la Edad Media», en *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Diputació Provincial de València-Ajuntament de València, València, 1923, vol. II, p.1-42 (Reproduït també en un apèndix final del seu llibre *Elche: materiales para su historia*, Conca, 1926, p.1-42).

¹² AHME, *Racional de la vila d'Elx* (sig. b/338), f. 16v [26v].

¹³ Sobre la devoció a Elx d'aquests sants medievals, recordem que sant Jordi i sant Sebastià tingueren culte en les respectives ermites –la del segon sant encara es conserva, tot i que desacralitzada–, mentre que santa Caterina –amb la roda, símbol del seu martiri–, figura esculpida, juntament amb santa Bàrbara, en la creu de terme que va ser alçada en el camí d'Alacant (segle xv).

¹⁴ Per a l'estudi i caracterització dels entremesos i roques del *Corpus* resulta imprescindible el documentat i acurat llibre de Ramon MIRÓ I BALDRICH, *La processó de Corpus i els entremesos*. Cervera, segles XIV-XIX, Curial-PAM, Barcelona, 1998.

¹⁵ P. IBARRA I RUIZ, *Historia...*, p.115. Resulta molt significativa la cita que aporta el professor Hinojosa respecte a la intenció dels jurats del Consell elxà a l'hora d'organitzar la celebració: diuen el 1488 que aquesta deu fer-se «per servici de Nostre Senyor Déu e de la Verge Maria e dels Sants de Paradís, e encara per alegrament de tot lo poble» («La fiesta del *Corpus*...», p.103).

¹⁶ J. HINOJOSA MONTALVO, «La fiesta del *Corpus*...», p.101.

¹⁷ AHME, Capítol del 10 de juny del 1487. Aquest document ha estat transcrit per J. HINOJOSA MONTALVO, *Textos para la historia*, op. cit., p.488-489.

innocents pel rei Herodes, la Crucifixió en el Calvari) o en les hagiografies més populars, especialment les recollides en la *Llegenda Àuria* de Jacobo de Varazze (s. XIII), que tanta popularitat va tenir a l'Europa tardomedieval (Sant Martí repartint la seua capa a un pobre, Sant Jordi salvant la donzella del drac, el martiri de Sant Sebastià, Santa Caterina salvada del martiri de les rodes...).¹³ De fet, algun d'aquests entremesos encara figuren en la processó valenciana del *Corpus* (Adam i Eva i «la Degollà» o martiri del innocents per Herodes).¹⁴

D'altra banda, a partir del document esmentat i de les referències contingudes en les actes municipals, Pere Ibarra insisteix a presentar la festa del *Corpus* com la més important de la vila i, de fet, el Consell no «perdonaba medio ni gasto alguno para que resultase brillante y aparatosa».¹⁵ Així mateix assenyala el recorregut de la processó «extramuros»: de Santa Maria anava al carrer Major, passava per la llotja del Consell a la plaça de Baix, seguia per la Corredora, girava pel carrer del Trinet i, per les Eres de santa Llúcia, tornava a Santa Maria i entrava per la porta de la Calaforra. Ibarra suposa que la grandària de les roques que s'utilitzaven no permetria el pas de la desfilada per l'estret carrer de Sant Jaume. Els carrers per on passava la desfilada, prèviament agranats, eren enramats, és a dir, coberts de mates: el 1490 es pagaren 2 sous a Bernat Porcar per dues càrregues de jonc per enramar la plaça i el carrer Major.¹⁶

Deu anys després, un altre acord del Consell ens parla novament dels entremesos per a la desfilada del *Corpus*, alguns ja coneguts i altres nous:

Que la festa del *Corpus Crist* sia feta segons per lo dit magnífich Consell ffou concordat ab lo venerable mosen Johan de Malla parevere... per [...] ha de fer los entremesos de sus següents. *Primo*, lo entramés de Adam hy Eva. *Item*, lo entramés dels sants pares. *Item*, lo entramés de Sant Jordi ab lo drach y lo rey e la reyna. *Item*, lo entramés de Sent Juan. *Item*, lo entramés de Abram, e les altres coses necessàries a la dita festa sien fetes, a coneguda dels honrats justícia e jurats de la dita vila, los quals dits docents sous pach al dit mosén Johan de Malla, lo clavari del dit Consell.¹⁷

A més, en aquest mateix Consell, es va decidir que els quinze sous destinats pels cisadors de la Vila a comprar un moltó per a jugar a la ballesta en la propera festa de Sant Salvador (6 d'agost), siguen lliurats al clavari del Consell «per ha obs de fer la dita festa del *Corpus Crist* e que lo dit moltó nos jugue a la dita balesta».

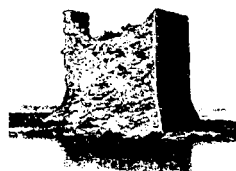
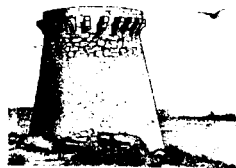
La construcció, reparació i custòdia de les roques del *Corpus*, també està reflectida en la documentació municipal. El 31 de maig del 1490, el

Consell acorda que «an Alfonso Quirant, clavari qui és stat d'aquell ly sien pasades en compte de dates... *Primo*, cent trenta e çinch sous q'aquell despregué en adobar los hornaments e roques de la festa del *Corpus*». El 1488, acorda que isquen en la processó els entremesos de l'any anterior «e millor si millor se porà fer» i el 1492 es va comprar una vara de llança per a la roca de l'Infern.¹⁸ El 30 de maig del 1535 el Consell va acceptar l'oferta d'una quantitat de fusta feta per Pere Quexans per a realitzar les roques del *Corpus*. Roques que, com era habitual en moltes poblacions, es guardaven la resta de l'any en una casa o en un magatzem. A València encara es conserva, prop de la torre de Serrans, l'anomenada Casa de les Roques, que, amb unes portes d'altura considerable que permeten entrar i eixir els carros de la processó, ha custodiat aquests elements des de l'edat mitjana. A Elx, sabem que l'any 1492 va ser reparada la casa de les roques per Joan Quexans que va cobrar un sou i cinc diners per tancar-la amb bigues i algeps, i que el 1493, Gonçalo de Gandia va cobrar vint-i-sis sous per uns cavallets que va fer per a sostenir les roques. Al mateix temps continuaven les obres en la casa on es guardaven, a tal efecte s'utilitzaren altres sis bigues que van ser comprades a Joana, vídua d'Andreu de Bonmatí.¹⁹ El 20 de novembre del 1524 el Consell va ordenar llogar aquesta casa on es guardaven les roques que estava junt a la casa de la Cort del Justícia. I el 30 de juliol del 1526 es va fer una alineació del carrer Major de la vila que va ocasionar la venda de la Casa de la Cort, presó i casa de les roques, que es van traslladar a les cases de la vídua de Blasco, situades en la plaça Major o de Dalt.

A més d'aquestes roques, tenim notícia de la participació en la festivitat d'altres elements, com la música, les danses i la pólvora. El 1534 el Consell acorda sufragar per al *Corpus* «cors de balls, pólvores y tronadors y altres coses necessàries».²⁰ També era freqüent la presència de joglars, com és el cas dels que, procedents de Novelda, eren contractats per a les set festivitats anuals més importants, entre elles la del *Corpus Christi*.²¹ I, per al cas que faltaren aquest joglars forasters, el Consell va decidir el mateix 1537 comprar dues trompetes que, afegides a les que ja tenia el municipi, es farien sonar ja que «en Crevillent y a persones que les sonen».²²

La festivitat comportava importants despeses ja que hi participaven, com hem vist, nombrosos elements i moltes persones. Per exemple, sabem que l'any 1491 el Consell va pagar per fer la festa 491 sous i 4 diners. I que, com era habitual, s'organitzava un refrigeri per als figurants que, el 1492, va costar tres sous i sis diners en fruita i dos sous i dos diners en pa.²³ En anys posteriors, es decidia prèviament la despesa que volia fer-se en la festivitat, com l'any 1538:

Item, fou proposat per lo magnífich Pere Martines de Miedes, jurat, que cascun any lo magnífich Consell acostuma de fer algunes

¹⁸ J. HINOJOSA MONTALVO, «La fiesta del *Corpus...*», p.103.

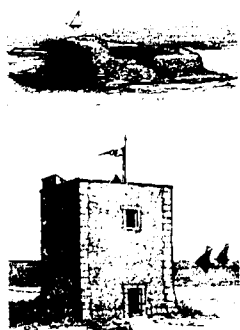
¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ AHME, Capítol del 25 de maig del 1534.

²¹ AHME, Capítol del 10 de maig del 1537.

²² AHME, Capítol del 17 de maig del 1537.

²³ J. HINOJOSA MONTALVO, «La fiesta del *Corpus...*», p.102.

representacions e altres gasts per honra del Sant Sagrament en lo jorn e festa del *Corpus* que lo magnífich Consell determene en lo present any quina despesa té per bé se faça en la dita festa del *Corpus*. Lo magnífich Consell remet als magnífichs Justícia e Jurats facen en la festa del *Corpus* los misteris e despesa quels parà axí en los juglars com en lo demés.²⁴

De tota manera, a partir de la segona meitat del segle xvi apareixen entre els acords del Consell, ajudes oferides a la Confraria de Nostra Senyora de l'Assumpció per a celebrar la *Festa d'agost*—primerament, a partir de 1589, cinc lliures i deu— i a la Confraria del Santíssim Sagrament, dos-cents reals castellans destinats a la festivitat del *Corpus*. Per exemple, l'any 1581 el Consell va acordar destinar a la festa eucarística «dos-cents reals castellans y robes per als diablellos y cascavells y màscares».²⁵ Aquests «diablellos» semblen ser algun tipus de figurants o dansants que poden estar relacionats amb l'esmentada roca de l'infern o roca «diablera», com encara es coneix a València, i participaven en la part cívica de la processó. Encara els tornarem a trobar cinquanta anys després, quan el Consell el 1631 atorga per a «la festa ques fa del Santíssim Sacrament lo dia del *Corpus* en dita vila, vint lliures de moneda y més vestits y màscares als diablellos».²⁶

Respecte a la Confraria del Santíssim Sagrament que hem esmentat i que, segons veiem, participava en l'organització de la festivitat en aquests anys, especialment en el seu vessant religiós, no podem oferir massa dades. Desconeixem el moment de la seua fundació i el seu funcionament, tot i que hem de suposar que es tracta de la mateixa Confraria que en aquests anys apareix documentada a l'església de Santa Maria i de la qual només conservem dos estats de comptes corresponents als anys 1573 i 1574.²⁷ Per aquests documents sabem que la confraria recaptava almoines en l'anomenat bací del Sant Sagrament des de la festa de la Trinitat—celebrada el diumenge anterior al *Corpus*— d'un any fins a la del següent. Aquestes almoines es recollien tots els diumenges de l'any i els dies de festivitats de precepte (festes del Nostre Senyor—especialment la del *Corpus*— i de sa Mare, dels apòstols, dels principals màrtirs, etc.); cal afegir la almoina anual de 46 sous que concedia el Consell de la vila.

Dels pagaments fets per aquesta Confraria sabem que festejava de manera especial l'octava del *Corpus* amb maitines celebrats els vuit dies. Especial despesa causava la cera emprada en la il·luminació del Santíssim en la seua festivitat; i en els comptes del 1574 cal destacar els pagaments per «portar murta», per torxes portades des de València, per una «vara del pendó del Santíssim Sacrament» i per «guarir la vara y enverinar y un real a un sego que sonava y cantava en la processó».²⁸

Veiem, per tant, la presència d'altres elements de la festivitat: el pendó o estendard del *Corpus Christi* que anuncia la custòdia, els ciris per

²⁴ AHME, Capítol del 6 de març del 1538.

²⁵ AHME, Capítol del 23 de maig del 1581.

²⁶ AHME, Capítol del 9 de juny del 1631.

²⁷ ARXIU DE LA BASÍLICA DE SANTA MARIA D'ELX [ABSME], Comptes de la Confraria del Santíssim Sacrament (sig. 13/3 i 13/4) (vegeu Anna M. ÀLVAREZ FORTES i J. CASTAÑO GARCIA, *El archivo parroquial histórico de la Basílica de Santa Maria de Elche*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1996, p. 52).

²⁸ ABSME, Comptes de la Confraria del Santíssim Sacrament, 1574 (sig. 13/4).

il·luminar el Santíssim, la murta per a enramar o adornar amb herbes i flors l'església –la dels carrers la pagava el Consell– i les músiques i els cants d'un cec.

L'actuació efectiva de la Confraria es realitzava per mitjà de dos majordoms –el 1574 i 1575 apareix com a majordom Lluís Vich, mestre de capella de la *Festa d'agost*– els quals, de vegades, es dirigien al Consell en demanda d'ajuda. És el cas de l'any 1583:

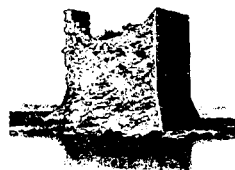
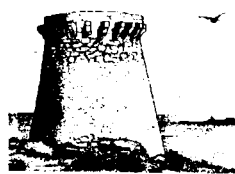
Die xxiii julii anno MDLXXXIII.

Mossén Jaume Delvado y Pere Delvado, majordoms de la Confraria del Santíssim Sacrament de la present vila besen les mans de Vs. Ms. y dihuen e exponen que lo magnífich Consell ha acostumat de consignar doscents reals castellans pera ajuda de la celebració de la festa del *Corpus* porque dita Confraria no té mes propis dels que procehexen de les almoynes los quals, ab dificultat, son bastants per a il·luminar lo Santíssim Sacrament y ab confiança de dita consignació los supplicants en sous, sabates, bou, han gastat més de onse lliures y après de fet dit gast han entés que Vs. Ms. en lo present any haurien tan solament çent reals. Supliquen per so manen ferlos mercé de la caritat ordinaria haguda consideració a dit gast y encara ab la esterilitat del temps per la qual son tan poques les almoynes que no bastaran per a pagar la sera ques gastarà en dita lluminaria la qual com es notori costa cascun any més de xixanta lliures y en manaro ordenar y proveir axí ultra que serà fer servey a Nostre Señor lo supplicants ho rebran en particular gracia y mercé *et licet*, etc. *Altissimus*, etc.

E lo dit magnífich Consell provehex se lis donen les caritats acostumades als dits magnífichs majordoms.²⁹

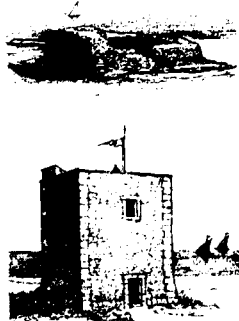
En aquesta mateixa època, a més de l'element religiós central, la custòdia amb el Santíssim Sagrament portat per un sacerdot i cobert amb el pal·li en senyal de majestat, trobem també la presència del màxim signe de l'autoritat municipal que, com hem vist, sufragava una part important de la celebració: la processó era presidida pel Consell en corporació amb les seues gramalles i insígnies que, com ell mateix havia acordat, estaven obligats a usar «per autoritat de sos officis en los dumenges y festes e dies que tendran consells».³⁰

Dels últims anys d'aquesta primera època de la festivitats, conservem una interessant notícia indirecta. Ens l'ofereix Cristòfol Sanç en el seu manuscrit del 1621 quan relata l'esdeveniment conegut com el «miracle de l'esclava». Com és sabut, una serva mora es va avançar a combregar a Santa Maria i va amagar la forma en el seu pit. Reconeguda per una veïna, va ser denunciada als representants del Sant Ofici, els quals, malgrat haver-la registrat, no trobaren el pa sagrat. Amençada amb turments, l'esclava va traure finalment l'hòstia del pit i, la vila, davant del prodigi, va proposar fer grans festes d'acció de gràcies, entre elles una processó que, segons Sanç, va superar en solemnitat a la del dia del *Corpus*:

²⁹ AHME, Capítol del 24 de juliol del 1583.

³⁰ AHME, Capítol del 4 de juny del 1582.

De este hallazgo tan precioso, la Villa mandó se hicieran fiestas y regocijos: y así fue que por la tarde predicó don Alonso López de Varea, canónigo de la Santa Iglesia de Orihuela y luego salió el Santísimo Sacramento en su custòdia ricamente aparejada de muchas joyas costosas de oro, que todo el lugar y señoras dieron para adorno de ella: y como si fuera otra tal procesión del día del Cuerpo del Señor. Se aderezaron las calles con empaliadas y altares, saliendo toda la clerecía de las tres parroquias y conventos de frailes, con muchas luces, danzas y bailes. Fueron por las plazas y calles por donde se acostumbra hacer semejantes fiestas y regocijos, y para esta hora tenía la villa prevenidos muchos fuegos de pólvora y truenos, que se tiraron tantos como jamás se ha visto [...] Venida la noche, fueron tantas las lumbres que por calles y ventanas se pusieron, que no se puede decir ni imaginar, porque todo estaba claro como el día y en la plaza Mayor mucho más que en otra parte, adonde se hizo una encamisada de muchos caballeros ricamente aderezados, con sus caballos muy bien enjaezados.³¹

ENTRE EL BARROC I EL NEOCLASSICISME

A partir de la segona meitat del segle XVII, les notícies que posseïm sobre la processó del *Corpus Christi* se centren en les disputes entre els diferents estaments de la societat moderna a l'hora d'estar presents, amb tot el seu esplendor, en la desfilada que, com s'ha dit, era tot un símbol del poder civil i religiós desenvolupat davant els ulls del poble pla. És per això que, en aquesta època, ens ha semblat d'interés analitzar els diferents elements que formaven part de la processó i donar algunes pinzellades sobre aquests i les disputes esmentades, així com d'altres detalls de la celebració eucarística.

Per exemple, sabem que ja en aquesta època era tradicional celebrar, al menys, quatre processons dedicades al Santíssim Sagrament, distribuïdes entre el dijous del *Corpus Christi* i la seua octava. La primera, la més solemne, era la del dia de la festivitat i eixia de l'església de Santa Maria. El seu recorregut era semblant al de les processons tradicionals, com la del 15 d'agost i, anava, per tant, pels carrers Uberna i Major de la Vila, eixia a la plaça de Baix per la llotja de la torre del Consell on es feia, com veurem, una «parada» amb el Santíssim, seguia per la Corredora, pel carrer Pont dels Ortissos i, pel carrer del Messó (avui del capità Lagier), tornava a Santa Maria.

Diumenge següent tenia lloc una segona processó que eixia de l'església de Sant Salvador. Aquesta anava pels carrers Sant Salvador, Pescateria Vella, Corredora cap a la plaça de Baix, Mare de Déu del Carme, plaça de les Barques, Sant Jordi i pel carrer Solars tornava al temple.

I dijous de l'octava, tant Santa Maria com Sant Salvador, el solemnitzaven amb respectives processons de recorregut molt més curt.

³¹ AHME, Cristòfol SANC DE CARBONELL, *Recopilación en que se da quenta de las cosas anci antigua como modernas de la inclita villa de Elche* (ms. del 1621). N'hi ha una edició, amb el títol d'*Excelencias de la villa de Elche*, amb pròleg de Juan GÓMEZ BRUFAL, Llib. Atenea, Elx, 1954 (la cita a la p. 120-121 d'aquesta edició).

Així, en el cas de Santa Maria, ens informa la carta del vicari general d'Oriola dirigida al clergat de Santa Maria el 20 de juny del 1754:

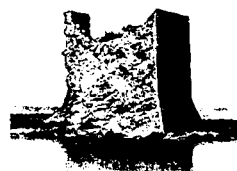
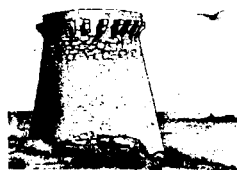
A representació de la villa, su señoría ilustrísima, el obispo mi señor, por cartas de 15 junio 1748, su fecha en Alicante, dirigidas a los capitulares y al Vicario Foráneo, doctor don Carlos Montoro, fue servido mandar: Que la procesión de cabo de octava de *Corpus* de la parroquial de Santa Maria tenga el tránsito por las calles que en informe tenía expressadas dicho foráneo a su señoría ilustrísima, que son calle del doctor Uberna, por San Sebastián a la calle de la Feria y por elrededor de dicha yglesia.³²

Tanmateix, els acords interns entre els clergats de Santa Maria i Sant Salvador per assistir només a les processons organitzades per les seues pròpies esglésies el dia de l'octava, havien estat revisats pel prelat oriolà. Els arguments que esgrimien eren que la processó de Sant Salvador tenia lloc a les quatre de la vesprada i la de Santa Maria a les set i «en estación tan rigurosa», es feia incòmode per als clergues assistir a les dues desfilades; tanmateix, el bisbe va manar que el clergat de Santa Maria «asista a la procesión que se haze en la iglesia del Salvador en el día cabo de octava del *Corpus* y que el clero del Salvador asista a la que en esta iglesia se haze con el mesmo motivo».³³

Respecte a la parròquia de Sant Joan Baptista del Raval del mateix nom, hem de recordar que, des de l'expulsió dels moriscos, aquesta Universitat, repoblada pel senyor d'Elx, era governada per Ajuntament apart, que depenia directament del marquesat elxà. De tota manera, també sembla que organitzava una processó del *Corpus* a la qual assistien els clergats de Santa Maria i Sant Salvador. Això, al menys, es desprén del manament episcopal datat el 23 de juny de l'any 1630 que es conserva a l'Arxiu de la Basílica, on el prelat ordenava als sacerdots de Santa Maria:

Que acompañen la prosesó que lo día de Sant Joan Batiste, que avia de ser la festa del Santíssim Sacrament, la qual se fa en la vesprada en la iglesia del gloriós sent Joan Batiste, so pena de excomunió major y de sinc lliures exigidores de cascun de ells capellans de dit clero y altres penes contengudes en lo dit mandato.³⁴

Pel que fa a la festivitat del dia del *Corpus*, s'iniciava la vespra, amb volteig de campanes i llançament de morterets i *passamurs* que continuaven el dia següent i saludaven el Santíssim en la seua desfilada. Els documents al respecte són evidents: l'any 1703 el síndic del Consell protestava per la supressió del tret de l'artilleria de la vila, a causa dels danys que ocasionava en les muralles.³⁵ I en els comptes de la festivitat del 1723, dels 1.263 reals gastats, 180 es van destinar a pagar a «Antonio Bonete por 13 salidas de a 60 morteretes y dies y seis pasamuros, pólvora y gasto de los hombres».³⁶

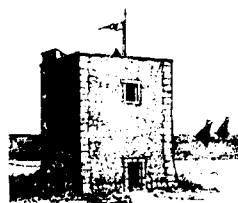
³² ABSME, *Mano tercera de varias cartas, decretos y otros papeles que empieza en el año 1736* (sig. 55/2), núm. 37.

³³ ABSME, *Mano segunda de varias* (sig. 53/8), núm. 72.

³⁴ ABSME, *Mano de varias viejas* (sig. 53/5bis), núm. 16.

³⁵ AHME, Sitiada del 6 de juny del 1703.

³⁶ AHME, *Memorial del gasto echo en la festividad del Corpus de este presente año 1723* (sig. H/93-235).

Al matí, tenia lloc una solemne funció religiosa a Santa Maria, amb missa i sermó –sufragat pel Municipi– a la qual assistia la Corporació. El temple entestat –ornamentat amb cobertors– i enramat, i els altars, especialment el major, profusament il·luminats amb gran quantitat de ciris. Així, en els comptes de fàbrica de Santa Maria es consignen descàrrecs com el fet el 1726, «otrosí, da en descargo dose libras pago a Juan Ivarra, sacristán, por dos años de su salario, trabajos de entalamar la iglesia, campanas y demás gasto de la fiesta del *Corpus*»³⁷ o se signen rebuts com «Carlos Tàrrega, generoso, fabriquero de la iglesia parroquial de Santa María, pagará a Juan Ivarra, sacristán de Santa María, seis libras que la fábrica le da todos los años por entalamar la iglesia y enramada día del *Corpus*».³⁸ Pel que fa als ciris que s'utilitzaven, com que es tractava d'un dels capítols més cars, els sufragava el municipi: per exemple, el 1723 es pagaren 580 reals a «Ginés Llofriú por la sera que se gastó en dicha festividad y su octava y procepciones».³⁹

La processó del dia del *Corpus*, gràcies al privilegi de què gaudia l'antiga Corona d'Aragó, es feia a la vesprada –quan la resta de la cristiandat la celebrava al matí– amb la precaució que tornara al temple abans de fer-se de nit. I això, malgrat els intents unificadors desenvolupats al segle XVIII. A l'Arxiu de la Basílica de Santa Maria es conserva una ordre impresa del rei Felip V, datada el 31 de maig de 1744, on es manifesta l'existència d'un Breu del papa Benedicte XIV de l'any 1741, enviat al bisbe d'Oriola on ordenava que arreglara totes les funcions eclesiàstiques de la diòcesi segons el Sagrat Cerimonial dels Bisbes, sense cap excepció. I, com que, en aquest cerimonial s'establia la processó del *Corpus* al matí, es va començar a fer així l'any 1742 en totes les viles i ciutats de la diòcesi, excepte a Alacant que, amb el consentiment dels seus gremis, no va voler obeir. És per això que, en apel·lar el bisbe al Reial Consell de Castella, el monarca ordenava el compliment de l'ordre, sota pena de 500 ducats d'or.⁴⁰

Tanmateix, el 7 de juny de l'any 1759 el vicari forà d'Elx escrivia al vicari general d'Oriola i manifestava estar assabentat que tant la ciutat d'Oriola com la d'Alacant, havien determinat tornar a fer la processó a la vesprada «como antes se hacía» i demanava instruccions al respecte. La resposta de Juan Antonio Domínguez, vicari general, va confirmar els termes del vicari elxà i li donava llibertat per actuar segons el seu criteri: «y en quanto a essa villa, Vmd. puede quedar de acuerdo con los señores de ella para que de conformidad se haga por la tarde, sin que tengan que molestarse, ni en venir, ni escribir pues Vm. con su juicio lo dispondrá de suerte que esos señores queden gustosos».⁴¹

Moments abans d'eixir la processó, els carrers per on transcorria –que havien estat agranats prèviament–,⁴² s'enramaven amb murta que, traslladada en un carro, uns homes escampaven per terra, de manera que,

³⁷ ABSME, Libro de Fábrica (sig. 115), s.f.

³⁸ ABSME, Recibos de fábrica (sig. 59/1) (1732).

³⁹ AHME, *Memorial del gasto echo en la festividad del Corpus de este presente año 1723* (sig. H/93-235).

⁴⁰ ABSME, *Mano primera de papeles impresos o sus copias* (sig. 55/1), núm. 8.

⁴¹ AHME, *Copia de carta escrita por don Luis de Cárdenas, foráneo de esta villa al Vicario General de la ciudad de Orihuela y respuesta de éste para que la posesión del Señor se haga por la tarde* (sig. H/19-18).

⁴² En els comptes esmentats del 1723 figura un pagament de 14 reals a «Jayme Boyer de barrer las plajas».

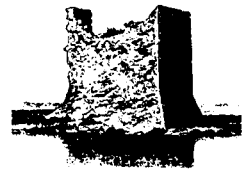
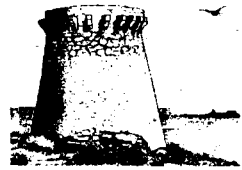
en ser trepitjada pels integrants de la desfilada, impregnaven del seu aroma vegetal l'ambient primaveral.

Malauradament, no posseïm cap document que ens descriga un per un els elements que formaven la desfilada, però a partir de les referències conservades i, sobretot, del model seguit pel *Corpus* valencià, farem una proposta de l'ordre que devia seguir la comitiva elxana. Us oferim també les dades que hem trobat dels diferents components de la processó.

1. Carros, danses i dolçaina. Entre els elements imprescindibles de la processó del *Corpus Christi* apareixen les danses. Era un privilegi d'aquesta festivitat dansar davant del Nostre Senyor com a senyal d'alegria i respecte. Malauradament no s'ha conservat —o no hem sabut trobar— cap document que ens parles dels tipus de danses que es ballaven a Elx, de les comparses festives o de l'existència de representacions d'animals fabulosos, que sí es documenten en processons d'altres ciutats. A partir del segle XVI ja no es torna a parlar dels entremesos bíblics ni de les roques, cosa que ens fa suposar que desaparegueren de la desfilada elxana. Tanmateix, la presència dels anomenats carros triomfals en algunes festivitats extraordinàries i, sobretot, la seua pervivència fins a les festes de la Vinguda de la Mare de Déu del segle XIX, ens parla d'una tradició festiva que, potser, es mantinguera també en la processó del *Corpus*, tot i que no podem documentar-la.⁴³ En aquest sentit podem esmentar la referència a la participació d'aquest tipus de carros en la celebració del trasllat del Santíssim i la benedicció de la nau central de la nova església de Santa Maria, el 7 de desembre del 1686:

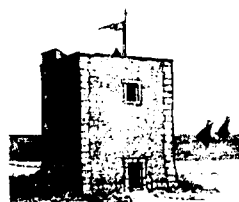
El día 7 de diziembre año 1686 fue trasladado el Santísimo Sacramento del altar (sea para siempre alabado) con su santísima Madre de la ermna de San Sebastián a su antigua iglesia con solemne prossiesión general acompañada con mui suave música, solemnisada con su artillería, alegrando en ella las dansas, asistiendo a ella la mui noble villa [...] selebrose la noche los maitines de la Ymaculada Concepción con grande solemnidad, muchas luses de forma que la primera y segunda cornissa no podían caber más que los sirios que pusieron sin los del altar mayor y sus altares, al otro día que fue a 8 del mismo mes coronó la fiesta el orador Jayme Viudes, capellán de su magestat en la catedral de Origüela [...] la noche se selebró con muchas luses en las ventanas y muchos cavalleros con sus cavallos y otras gentes con máscaras y sus carros triunfales con linda música todos festejando el júbilo de aver visto colocar nuestro Amo en la yglesia nueva, quiera este Soberano Señor dexarnola ver acabada en su santísima gracia. Amen.⁴⁴

Pel que fa a les danses, a banda d'aquests «diablillos» de què hem parlat anteriorment, podem indicar que l'any 1759 l'Ajuntament va acordar pagar nous vestits de domàs o altre teixit de seda, per a la dansa del dia del Senyor i la seua octava.⁴⁵ I que, en les despeses de la Confraria

⁴³ Vegeu J. CASTAÑO GARCÍA, «Pervivències barroques a les festes de la Vinguda de la Mare de Déu d'Elx del segle XIX», en *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes de les II Jornades Culturals (Algemesí, 6, 7 i 8 de novembre, 1996)*, V. J. ESCARTÍ i R. ROCA (ed.), Saó, València, 1999, p. 159-166.

⁴⁴ AHME, *Racional de la vila d'Elx* (sig. b/338), f. 56v [67v].

del Santíssim Sagrament de Santa Maria de l'any 1744, a més del salari al predicador, la música, l'encens, les flors, l'enramada, etc., figuren 2 reals lliurats a «las jitanas y jitanos bailes».⁴⁶ D'altra banda, en els comptes del *Corpus* del 1723, es destinen 163 reals a «Thomás Molina y siete compañeros por la danza». Tots aquests balls devien anar acompanyats de música de dolçaina i tabalet, com encara té lloc en les processons que les han conservades.

Tot i que ignorem l'efecte que va causar a Elx, cal indicar que el clergat de Santa Maria va rebre des del bisbat una còpia del decret de Carles III, del 21 de juliol de l'any 1780, pel qual es prohibia la participació en la processó del *Corpus* d'elements no religiosos:

S. Magestad (que Dios guarde) se ha servido mandar por su Real Cédula de 21 de julio del presente que en adelante no haya en las procesiones del Santísimo Sacramento, danzas, gigantones ni tarascas, como cosa menos conveniente al sagrado culto debido a la suprema Magestad de Nuestro Señor Jesuchristo, bien nuestro.⁴⁷

2. Estendard de la vila. Després dels components populars i festius, venia l'estendard o insígnia de la vila que obria la part «oficial» de la processó. L'Ajuntament nomenava cada any un cavaller per a dur aquesta insígnia que representava a la pròpia comunitat i que, la resta de l'any, es custodiava a les cases consistorials. Encara que ignorem la forma d'aquest estendard, va ser a finals del segle XVIII quan es produïren un seguit de friccions i diferències entre els diferents estaments socials –nobles, clergat, militars i junta municipal– que tingueren com a protagonista directe aquest símbol. Diferències que venien a manifestar els canvis polítics, econòmics i socials que anunciaven ja el final de l'antic règim i el naixement de l'Estat burgès. Ja en la processó eucarística de les Quaranta Hores, celebrada en febrer del 1792, el vicari forà elxà va decidir que l'estendard de la vila fora dut en la processó pel fabriquer o administrador de l'església. L'Ajuntament, tot i que va decidir obeir per no causar escàndol en lloc sagrat, va alçar una protesta formal –«carta política», diu el document– al bisbat d'Oriola. En ella recordava que entre els seus privilegis tradicionals estava el de nomenar anualment un cavaller portador de l'estendard per a conduir-lo en nom de la vila cada vegada que calguera.⁴⁸ Tanmateix, el problema es va tornar a repetir en la processó del *Corpus* del mateix any i, lluny de ser solucionat pel vicari forà, es va agreujar el dia de l'octava, en comprovar el Municipi que el lloc on havia d'anar situat l'estendard de la vila estava ocupat per un altre de nou que havia fet la fàbrica de Santa Maria:

Por parte del señor personero se hizo presente el pasaje ocurrido en la mañana de este día con motivo de haverse advertido puesto en el citio donde se acostumbra colocar el estandarte propio de esta ilustre Villa para la presente función de *Corpus*, su octava y

⁴⁵ AHME, Capítol del 6 de juny del 1759.

⁴⁶ ABSME, Comptes de la Confraria del Santíssim Sacramento (sig. 13/6).

⁴⁷ ABSME, *Libro contestador del Rvdo. clero de Santa Maria de esta villa de Elche* (sig. 13), f. 96. Una còpia del decret també es conserva a l'AHME, *Real decreto prohibiendo gigantones, gitanillas y tarascas en la procesión del Corpus* (sig. H/190-72-6).

⁴⁸ AHME, Capítol del 23 de febrer del 1792.

otras que costea de sus fondos públicos según costumbre, otro estandarte extraño y no visto hasta ahora en esta villa.⁴⁹

Reunit el Municipi i avisat el vicari que l'Ajuntament no participaria en cap funció religiosa ni aprovaria cap pagament al respecte mentre no puguera tornar a dur el seu estendard, el representant del bisbe, recolzat per aquest, va decidir que podia eixir l'esmentat estendard de la vila, però dut pel fabriquer de Santa Maria. Els representants municipals, finalment, per no moure disputa, acceptaren aquesta decisió encara que van acordar protestar de nou davant del prelat.

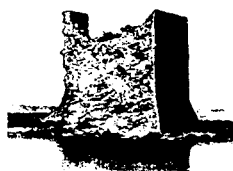
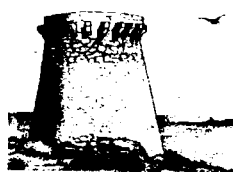
Tots aquests enrenous entre els estaments, es produïen, precisament, en els moments en què es trobaven en públic, i van ser resolts mitjançant un acord celebrat el 31 de desembre del 1795 entre el Municipi, el fabriquer de Santa Maria, el vicari forà, els representants de la noblesa, els militars i el clergat locals. Segons aquesta concòrdia, el guió de la vila seria portat el 15 d'agost pel cavaller portaestendard nomenat per l'Ajuntament, però en la processó del *Corpus* es duria l'estendard de la fàbrica de Santa Maria i, segons es desprén, ja no figuraria el municipal.⁵⁰

3. Gremis. La presència dels gremis locals en incorporació en la processó del *Corpus* era una forma de participació de l'estament artesanal de la ciutat. Devien desfilar en ordre, duent la seua bandera o insígnia corresponent i la seua «custòdia». Aquest apel·latiu sembla referir-se, tot i que no hem pogut aclarir-ho per manca de documentació concreta, a un petit tabernacle amb la imatge del seu sant patró.

En les diferents ordenacions aprovades per als gremis de la vila, sempre apareix un punt en què s'obliga a aquests gremis a confeccionar un estendard o insígnia de domàs, del color que volgueren, amb la qual devien assistir a totes les processons generals que fera la vila, especialment la del *Corpus*, tant de l'església de Santa Maria com la de Sant Salvador, el dia de Nostra Senyora d'agost, el de la Puríssima Concepció i el dia de sant Jordi.⁵¹

En el cas de la processó del *Corpus*, és molt significatiu el memorial presentat al Consell pel gremi de fusters l'any 1729:

Manuel Moltó, clavario del oficio de Carpinteros y de agregados a dicho oficio de esta villa, ante vuestras señorías representa que en el año pasado y día de la festividad de el *Corpus* en la iglesia parroquial de San Salvador de esta villa, se intentó la novedad por el oficio de Corderos de dicha villa que al tiempo de entrar la posesión en dicha iglesia, no pasasse nuestro estandarte oficio de Carpinteros y nuestra custodia, por delante de dicho oficio, estandarte y custodia del oficio de los Corderos, a tomar el mismo puesto que dexaron (como todos los demás el suio) al tiempo que se formaron para salir por su orden en la posesión.⁵²

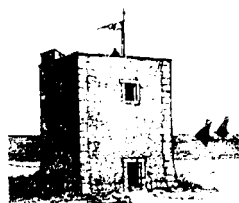

⁴⁹ AHME Capítols del 8 i 14 de juny del 1792.

⁵⁰ AHME, Capítol del 31 de desembre del 1795.

⁵¹ Vegeu Alejandro RAMOS FOLQUÈS, *La industria, el comercio y la agricultura en Elche*, Tall. Lepanto, Elx, 1974, p.17-184.

⁵² AHME, Capítol del 11 de juny del 1729.

Demanaven els fusters que no s'alterara l'ordre de preferència dels cinc gremis existents i l'Ajuntament va acordar que «por agora cada gremio entre en su estandarte y custodia en la yglesia en forma de comunidad y ocupe por su antigüedad el mismo lugar que le corresponda y dexaron al tiempo de salir la procesión». La resolució es va notificar als clavis dels gremis existents; l'ordre de notificació és, molt possiblement, el mateix de la seua antiguitat i, per tant, invers al que ocuparien en la processó. Aquest ordre seria: sastres, sabaters, espadenyers, obrers i fusters. D'altra banda, els sants patrons d'aquests gremis eren, respectivament, santa Maria Magdalena, sants Crispí i Crispinià –venerats a l'ermita de Sant Sebastià–, sant Antoni, Nostra Senyora de l'Aurora –venerada a l'ermita de Sant Jordi– i sant Josep.

4. Confraria del Santíssim Sagrament. Ja hem vist la presència a Santa Maria d'una Confraria del Santíssim al segle XVI que va confeccionar un estendard per a eixir en la processó del *Corpus* i que, seguint el costum habitual, devia portar el majordom de l'associació. La manca de documentació a l'arxiu parroquial ens impedeix conèixer la vida d'aquesta congregació amb certa continuïtat: als documents ja esmentats, només podem afegir un llibre de comptes datat entre 1693 i 1769 i tres documents solts amb els comptes de 1742-1743, 1744-1745 i 1752-1753.

D'aquesta documentació es desprén que l'any 1731 aquesta Confraria va decidir establir una celebració especial l'endemà del *Corpus* o divendres infraoctava:

Determinaron así mismo que al día inmediato a la festividad del *Corpus*, todos los años en la parroquial de Santa Maria, sea obligación de la Cofradía el celebrar fiesta al Santísimo Sacramento con sermón y música, con limosna al predicador de veinte reales y para el presente año nombraron por predicador al doctor don Gaspar Esclapez, cura y prior de dicha Cofradía en cuyo sermón se ayan de explicar las indulgencias concedidas a dicha Cofradía.⁵³

Dels comptes, a més de les despeses pel predicador, es desprén la presència de la capella de músics –el 1731 se li donen 3 lliures al mestre de Capella–, i pagaments al «campanero, sacristán, enramada y cera para los altares y posesión en la que se da a todos los señores residentes y cofrades que asisten a la procesión». Aquesta processó, com s'indica en els comptes dels anys 1761 al 1769, era claustral, és a dir, tenia lloc per l'interior de l'església, i venia a unir-se a les celebracions exteriors que hem comentat.⁵⁴

5 i 6. Convents i parròquies. A continuació, participaven en la processó els membres del clergat regular i secular il·licità. En primer lloc i en ordre invers a la seua antiguitat en la ciutat, els frares franciscans i mercedaris d'Elx, amb les seues creus i els seus respectius patrons:

⁵³ ABSME, *Llibre de contes de la Cofraria del SS. Sacramento* (sig. 150/2), s.f.

⁵⁴ *Ibidem*.

possiblement, sant Francesc o, des de la seua canonització l'any 1690, sant Pasqual Bailon, sant especialment vinculat amb l'Eucaristia i, en el cas de la comunitat Mercedària, la Mare de Déu de la Mercè o sant Ramon Nonat, també relacionat amb Jesús sagramentat.⁵⁵ Naturalment, aquest clergat regular desaparegué després de l'exclaustració del 1835.

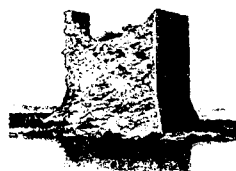
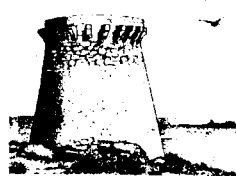
En segon lloc, marxaven les parròquies locals, també en ordre invers a la seua data de fundació, és a dir, Sant Joan Baptista, Sant Salvador i Santa Maria. Estaven representades per les seues respectives creus parroquials, integrades per tots els seus sacerdots i, molt possiblement, portaven al muscle les respectives imatges patronals: sant Joan Baptista, la figura de Jesús com Salvador del món i, en el cas de la parròquia de Santa Maria, la imatge de Sant Pere, el primer papa. Això, al menys, sembla deduir-se d'actuacions en les festes extraordinàries que hem estudiat,⁵⁶ de la comparació amb altres ciutats i d'una referència de finals del segle XIX on, quan es descriu la imatge de sant Pere, venerada en la sagristia de Santa Maria, s'indica, «esta imagen que ordinariamente se ve detrás de la vidriera de su nicho, tiene magníficos ornamentos pontificales que luce tanto en el día de su fiesta, cuanto en la procesión del Corpus».⁵⁷

7. Música. En aquesta època trobem nombroses referències a la presència de la Capella de música de Santa Maria, en totes les solemnitats del *Corpus Christi*. Concretament, entre les obligacions pròpies del mestre de Capella, anotades el 1753 en el *Racional* de la vila, figuren :

6. Que esté con la obligación de asistir como es costumbre con todos los demás músicos asalariados de voces e instrumentos a cantar en los días y oficios siguientes.
[...] Junio [...] En la víspera del *Corpus*, a vísperas y en el día, a la misa y en la tarde, a vísperas y a la procesión. En el día de la octava del *Corpus*, a la misa y a la tarde, a la procesión.⁵⁸

Recordem que la Capella, fins la seua desaparició l'any 1835, estava sufragada pel Consell de la vila per la seua participació en la *Festa d'agost*, però també rebia ajudes de la Fàbrica de Santa Maria per la seua activitat en la resta de les festes litúrgiques de l'any; a més, també la Confraria del Santíssim Sagrament de Santa Maria contribuïa parcialment al salari del mestre de Capella i dels músics.

Per exemple, l'any 1705 el Consell acorda atorgar al mestre de Capella, el llicenciat Antoni Navarro, un salari de 20 lliures de la Clavaria de Nostra Senyora, altres 20 de la Fàbrica de Santa Maria i altres 8 lliures de la Clavaria de la vila per la festa del *Corpus*.⁵⁹ Entre les obligacions del mestre de Capella estava la de compondre música nova cada any, especialment villancets per a les processons de la Mare de Déu i del *Corpus*.⁶⁰ Així ho recorda l'Ajuntament quan diu que el director musical deu «componer música nueva todos los años para las festividades del

⁵⁵ Tenim documentades processons d'aquestes comunitats amb els seus patrons, amb ocasió de celebracions per beatificacions o canonitzacions de membres de les seues ordres: vegeu J. CASTAÑO GARCIA, «Una introducció a l'art efímer a Elx en els segles XVII i XVIII», *Festa d'Elx*, 46, 1994, p. 41-61.

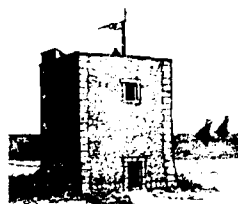
⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ JAVIER FUENTES Y PONTE, *Memoria histórico-descriptiva del santuario de Nuestra Señora de la Asunción en la ciudad de Elche*, Tip. Mariana, Lleida, 1887, p. 119.

⁵⁸ AHME, *Racional de la Vila d'Elx* (sig. b/237), núm. 21.

⁵⁹ AHME, Sitàda del 29 de maig del 1705.

⁶⁰ AHME, Capítol del 28 de setembre del 1737.

Nacimiento, Concepción, *Corpus* y Nuestra Señora de Agosto, aviendo en cada una de estas fiestas quatro villancicos, con las demás otras correspondientes».⁶¹

8. Estendard del Nostre Senyor. El guió que precedia i anunciava al Santíssim va ser confeccionat al segle XVII per manament episcopal. Sobre aquest aspecte, hem localitzat dos documents: d'una banda, una anotació del 27 de maig de l'any 1674 que posa de manifest com es van reunir en la sagristia de Santa Maria Jaume Uberta, notari, el doctor Tomàs Alamo, cura de Santa Maria i, en absència del vicari forà, el visitador del bisbe, així com altres clergues, i indicaren que

el día del *Corpus* próximo pasado se suscitaron algunas qüestiones al tiempo y quanto salia la procesión del Santísimo de Santa María sobre el estandarte de Nuestro Señor, pretendieron sacarle del lugar y puesto que todos los años los mayordomos de esta festividad lo suelen traer en la procesión, por cuya causa se movieron muchas inquietudes ante Su Divina Magestad por lo que estuvo en ocasión de perderse el lugar causando muchas irreverencias.⁶²

El clergat de Santa Maria, davant d'aquesta situació va deliberar que l'estendard del *Corpus* havien de dur-lo els majordoms de la festa «delante de la custodia inmediato y detrás de la cruz de la dicha parroquia».

D'altra banda, a l'Arxiu de la Basílica es conserva una carta del bisbe diocesà sobre el tema, on es detecta un intent d'ordenar la processó mitjançant aquest estendard del Nostre Senyor i evitar així disputes. Però el que resulta del major interès és, precisament, la referència que el mateix prelat fa a la processó de València perquè servira de model a la d'Elx:

he resuelto por ahora y hasta que no disponga otra cosa en contrario, que sin perjuizio de los derechos de las partes, se haga el estandarte guión con la efigie del Santísimo en la forma que se acostumbra en Valencia y otras ciudades y que éste le lleve uno de los mayordomos precediendo a todas las cruces de la parroquias, algunos pasos delante de la custodia y que dicho mayordomo no lleve a sus lados compañeros para que tengan las cintas que suelen poner a los guiones, sino que vaya él allí solo.⁶³

9. Custòdia. Naturalment, l'element central de la processó era la custòdia on s'ostentava l'Eucaristia. A causa del seu caràcter sagrat, aquest objecte litúrgic només podia ser dut per sacerdots. En els primers temps era portada directament pel preste revestit amb capa pluvial i amb humeral com a senyal de respecte.

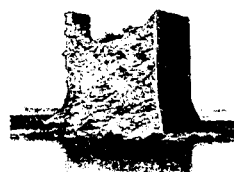
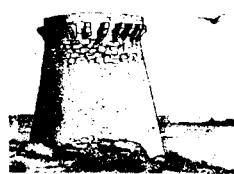
Tanmateix, com el pes i la complexitat de les custòdies processionals anava augmentant per guanyar magnificència, prompte hagué necessitat de dur la custòdia en un tabernacle. En el cas d'Elx, tot i que no tenim notícia de l'ús de custòdies més grans de les habituals fins la segona meitat del segle XX, ja hi ha instruccions al respecte el 1686. Un decret episcopal autoritzava l'ús de tabernacle:

⁶¹ AHME, Capítol del 28 d'octubre del 1740.

⁶² AHME, *Papeles curiosos*, compilats per P. IBARRA, VOL. I (sig. b/70), núm. 51.

⁶³ ABSME, *Mano de varias viejas* (sig. 53/5bis).

Haviendo suplicado todos los señores prelados y las santas yglesias a su Santidad sobre el Decreto de llebar el Santísimo en las manos y no en andas, se ha tenido noticia haber respondido la Sacra Congregación de que se siga la costumbre laudable de llebarle en andas siendo mucha la devoción y veneración que caussa en esta ciudad llebándole con gran asistencia en aquella forma, he resuelto se siga y assí mismo se podrá seguir en essa villa, llebándole en dichas andas.⁶⁴

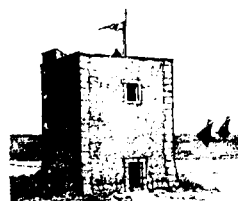
Es desprén, per tant, que a Elx s'usava un tabernacle per a dur la custòdia, que seria dut directament per sacerdots revestits, com també ho eren els que duïen sempre la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció. Tanmateix, veurem en l'apartat següent, dedicat a la celebració al segle XIX, com entre les despeses de la festivitat apareix una gratificació al sagristà «por llevar la custòdia», cosa que ens fa pensar en algun tipus de portador que, amagat sota el tabernacle, duguera el pes real, mentre els sacerdots només figuraven el transport. Això mateix passa amb la carrossa amb rodes usada actualment –de la qual parlarem en l'apartat dedicat al segle XX– que és espentada i conduïda per laics situats a l'interior i a l'exterior, però que quatre capellans revestits, distribuïts en els quatre cantons, simulen portar. Darrere de la custòdia figura la presidència eclesiàstica formada pel prest revestit amb capa pluvial i flanquejat pel diaca i subdiaca, revestits amb dalmàtiques.

10. Pal·li. Un altre element fonamental en la processó del *Corpus* era el pal·li que, com a senyal de majestat, de centre del món, es duia cobrint la custòdia amb el Santíssim o immediatament darrere d'ella. L'interès d'aquest objecte litúrgic radicava en la proximitat amb l'Eucaristia, nucli de la desfilada, i, per tant, era portat per persones destacades. Al llarg d'aquesta època es detecten, com en el cas dels estendards, friccions entre els diferents estaments per l'interès a dur les vares del pal·li i, per tant, significar-se en un lloc d'honor.

Com veurem tot seguit, el pal·li era dut per capellans a l'interior de l'església i era a l'hora d'eixir al carrer quan aquests cedien el seu lloc a personatges laics, generalment, membres de la noblesa local. Tanmateix, l'any 1727, l'Ajuntament comenta en una de les seues sessions, el bon efecte que en la passada processó del *Corpus* féu que membres del Municipi dugueren les vuit vares del pal·li i acordà que, a partir d'aquell moment, ho fera en totes les processons que calguera.⁶⁵ Però, com que d'aquestes processons se'n feien moltes –recordem que a més de les ordinàries, eren freqüents les pregàries, les processons extraordinàries per canonitzacions o beatificacions, per actes relacionats amb la monarquia, les festes menors en esglésies i convents, etc.– hagué de corregir l'acord anterior, en el sentit que la vila només duria el pal·li –o convidaria a cavallers per a fer-ho– en les desfilades fetes en les festes de Santa Maria (*Corpus Christi*, Puríssima Concepció, Pasqua de

⁶⁴ ABSME, *Mano de varias viejas* (sig. 53/5bis), núm. 53. Es conserva una segona carta del bisbe en la mateixa data, insistint en què «por la mucha decencia en que van en esta ciudad las prosesiones en que se lleba el Santísimo [...] hestando cierto que en essa villa hiran con yqual veneración, se podrá llebar también en andas, procurando siempre el mayor culto y reverencia que se debe» (*Mano tercera de varias cartas, decretos y otros papeles que empieza en el año 1736* [sig. 55/2], núm. 75).

⁶⁵ AHME, Capítol del 10 de juliol del 1727.

Resurrecció, Creu de Maig i pregàries). En les processons de Sant Salvador, convents de mercedaris i franciscans, en la vinguda del bisbe, etc., els majordoms i fabriquers respectius, convidarien a qui cregueren convenient.⁶⁶

Les disputes a l'hora de dur les vares del pal·li per diferències en la categoria social dels cavallers convidats, foren freqüents a partir d'aquests moments. En la processó de Pasqua de l'any 1735 es negaren a dur el pal·li la majoria dels cavallers convidats i la vila va acordar comunicar-ho al vicari forà i que foren sacerdots –amb el corresponent estipendi– els que dugueren les vares. El 1757 els nobles convidats a dur el pal·li en la processó del *Corpus* tornaren a deixar malament a la vila: les cinc vares que quedaren vacants hagueren de ser dutes per membres de l'Ajuntament i algun sacerdot.⁶⁷

Com hem vist, en els últims anys del segle XVIII les friccions entre Ajuntament, noblesa local i clergat estaven a l'ordre del dia. En la festa del *Corpus* del 1790 es donà el cas d'algun cavaller que, després d'haver estat convidat per la vila a dur el pal·li, soltà la seua vara a la porta de l'església i no volgué participar perquè no volgué compartir l'honor amb els membres del Municipi. Segons el testimoni de l'escrivà municipal, quan estava el síndic i procurador general de la vila, Tomàs Diez, en la porta de Santa Maria, fora de la corporació,

por la forzosa ocupación de disponer los presisos aparatos para el arreglo, ornato y mayor ponpa de la procesión y para advertir si havian cocurrido todos los cavalleros del pahiz y otros militares convidados *ante diem* por el subsindico para llevar el estandarte y varas del palio pues en el caso de no llamar a algunos de los yndividuos del cuerpo del Ayuntamiento, según costumbre, a fin de que no huviese el menor defecto en la solemnidad de la fiesta, colocado el Ayuntamiento a la espalda del preste que trahía a Su Divina Magestad bajo el palio que hasta la puerta del templo llevaban los saserdotes del clero, notó el referido síndico que llegado a dicho parage comensaron los cavalleros que allí havia a tomar las varas del palio de manos de los mencionados saserdotes y que faltava por ocupar la segunda de la drecha.⁶⁸

Davant d'aquesta situació, el síndic va cridar a Gaspar Rafael Beltran, procurador personer de l'Ajuntament a dur la vara en qüestió, cosa que va fer que es queixaren alguns dels nobles, com Francisco Soler de Cornellá, que, fins i tot, «dixo a voz alta, «o tomar esta vara o la dexo»». Donada la situació, agafaren les vares del pal·li membres de l'Ajuntament, a excepció de les dues primeres que no soltaren el marquès de Diezma i el capità del port de Santa Pola, Nicolau Recio Chacón. L'Ajuntament, en vista d'aquests esdeveniments, va acordar nomenar per a dur el pal·li a cavallers, oficials militars i advocats «indistinta y promiscuamente». Acord que es va renovar l'any següent de manera que els advocats,

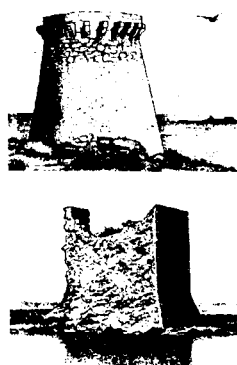
⁶⁶ AHME, Capítol del 30 d'octubre del 1731.

⁶⁷ AHME, Capítol del 14 de juny del 1757.

⁶⁸ AHME, Capítol, del 17 de desembre del 1790.

considerats nobles pels seus estudis, s'encarregarien de dur el pal·li sense els problemes que ocasionava la noblesa de sang que veia com els seus privilegis anaven desapareixent davant de la nova burgesia emergent.⁶⁹

En la concòrdia de l'any 1795, es va decidir respecte al pal·li, que l'Ajuntament convidaria a dur les vares als «sugetos que tenga por más decoroso o combeniente». Celebraria un capítol tres dies abans de la festivitat i els designats serien avisats i haurien d'acceptar formalment, de manera que seria inscrit en els llibres de l'Ajuntament. I només es podria deixar d'assistir per causa de malaltia, certificada per un metge, sota pena de 200 pesos.⁷⁰

11. Consell. Tancava la processó l'Ajuntament en corporació, amb les seues vestimentes i insígnies de gala, acompanyat pel pregoner i els dos macers, representants del poder municipal.

La presidència de la corporació, en representació del poble d'Elx que era el que, en definitiva, pagava la festa, està documentada, com hem vist, des d'antic. L'assistència a les processons estava regulada pels seus propis acords. Per exemple, el 1767, l'Ajuntament va decidir assistir només a les següents funcions religioses: Candelària, publicació de la Butlla de la Santa Creuada, final del Carnaval –Quaranta Hores–, Dimecres de Cendra, Dijous i Divendres Sant, Pasqua de Resurrecció, Sant Jordi, Sant Marc, pregàries, vespra i dia del *Corpus* i octava, a Santa Maria, diumenge infraoctava del *Corpus*, a Sant Salvador, vespra i dia de l'Assumpció i, finalment, vespra i dia de la Concepció de la Mare de Déu.⁷¹

D'altra banda, també són curioses les rúbriques emprades respecte a la Corporació quan assistia a aquestes funcions. El *Racional* de la vila ens informa, per exemple, que

Acostumbravan los mayordomos de la parroquial de San Salvador en la festividad del *Corpus* y otras, convidada la villa, venir ellos y comitiva y acompañavan a los regidores y demás que la componen hasta tomar asiento en la iglesia y el año 29, digo el año 1729, se acordó por la villa el que no viniesen por hallar inconvenientes y que a la hora señalada acudiría la villa sin ningún acompañamiento y en esta conformidad se continua.⁷²

SEGLE XIX

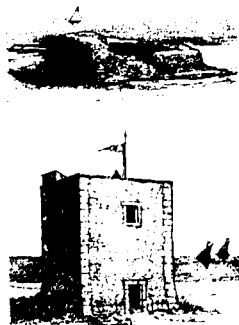
Sobre la celebració il·licitana en el segle XIX, hem localitzat alguns documents d'interés que hi poden donar llum. En primer lloc, es conserven a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx els comptes detallats de les despeses ocasionades per la festa i sufragades per l'Ajuntament en els anys 1839, 1840, 1843 i 1844. D'aquests «Gastos ordinarios y extraordinarios causados en la festividad del *Corpus* y su octava», es desprén una continuïtat en la celebració respecte als últims anys del segle XVIII. Desaparegueren, a partir de 1835, els frares mercedaris i franciscans, en

⁶⁹ AHME, Capítol del 8 de juliol del 1791.

⁷⁰ AHME, Capítol del 31 de desembre del 1795.

⁷¹ AHME, Capítol del 13 d'agost del 1767.

⁷² AHME, *Racional de la vila d'Elx*, (sig. b/237), núm. 32.

quedar buits els seus convents per la desamortització i exclaustració decretada per l'Estat. També desaparegué la Capella de música de Santa Maria, eliminada per l'Ajuntament el mateix 1835. Seria substituïda per alguns músics de la població i, a partir de mitjan segle, com veurem, per bandes de música organitzades entre els aficionats il·licitans.

Pel que fa a la quantitat de diners destinada al *Corpus* en aquests anys, veiem que, habitualment, es pressupostaven 2.000 reals de bilió per a despeses ordinàries, tot i que, com afirma l'historiador Pere Ibarra, sempre havien algunes despeses extraordinàries que calia eixugar posteriorment.⁷³ De tota manera, contrasta aquesta quantitat amb els 6.000 reals necessaris per a realitzar la *Festa d'agost*.

La processó del *Corpus Christi* al seu pas per la Plaça de Baix a finals del segle XIX (Arxiu E. Espinosa).

Els pagaments habituals estaven destinats a pólvora per als morterets disparats el dia de la festa i la seua vespra. També a enramar els carrers per on passava la desfilada religiosa —prèviament netejats i ruixats—, a pagar al dolçainer, a il·luminar els balcons de les cases consistorials amb fanals d'oli que s'encenien en la nit anterior a la festivitat i a alçar l'altar o «parada» en la plaça Major, ornamentat amb herbes i flors aromàtiques. En aquesta «parada» es detenia la custòdia al pas de la processó i, presumiblement, es realitzaria una benedicció solemne als fidels presents. També es destinava una quantitat de diners a comprar bescuits i dolços per al «refresc» que l'Ajuntament oferia als seus membres i convidats destacats amb motiu de la processó.

L'Ajuntament destinava algunes quantitats a despeses «d'església». Concretament, se li pagava al sagristà per tocar les campanes, per

⁷³ P. IBARRA I RUIZ, *Cabildos y Sittadas*, vol. IV, f. 209.

entendar, per enramar, per posar fanals, per les albaides o cants de matinada, per portar la custòdia i per altres despeses menors. També seguia nomenant i pagant l'Ajuntament als capellans encarregats de pronunciar els sermons del dia de la festivitat i de la seua octava.

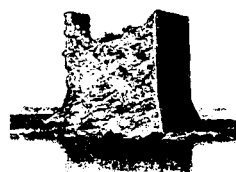
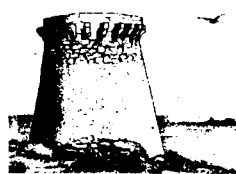
Una part molt important dels comptes la formava el pagament al cerer encarregat d'administrar els ciris per a la il·luminació dels altars, l'interior de Santa Maria i per a dur en la processó. Per exemple, l'any 1843, dels 2.136 reals que costà la festivitat, 1.205 es destinaren a pagar 28 brandons de dues lliures cadascú, 33 ciris de 6 onzes, 50 de 4 onzes i 150 de 3 onzes utilitzats el dia del *Corpus*; més 16 ciris de 3 onzes repartits als gremis i 13 brandons i dos ciris de 6 onzes per als membres de l'Ajuntament per a la processó del diumenge següent a Sant Salvador; i per altres 16 brandons de lliura i mitja i 3 ciris de 6 onzes per a la processó de l'octava.

Finalment, es detecten en els comptes d'aquests anys pagaments per tres parells de mitges negres d'estam i tres parells de sabates de vedell negre, destinades al pregoner i als dos macers municipals.

També s'encarregava l'Ajuntament de triar cada any el cavaller que havia de dur l'estendard –sembla que en aquesta època ja només era dut el guió del Santíssim– i els dos acompanyants. Els escollits eren nobles, advocats o militars, com el 1887 que ho foren un coronel retirat, un comandant i el cap de la Guàrdia Civil.⁷⁴ En els últims anys del segle XIX també queda constància de la presència dels membres de la Societat Vinguda de la Mare de Déu a Elx, creada l'any 1865, per a dur les vares del pal·li en la processó.⁷⁵

Com hem vist, la música era un element constant en la festivitat del *Corpus*. A partir de la segona meitat del segle s'incorporen algunes agrupacions musicals formades a la població. L'any 1853 es va estrenar una d'aquestes bandes integrada per joves elxans, tot i que la pluja va deslluir la desfílada:

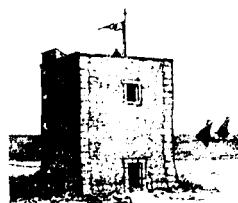
El día del *Corpus* que cayó en 26 mayo 1853, al tiempo de aproximarse la hora de la procesión, se hallaba nublado y llovisnando y el Ayuntamiento pasó un recado al señor cura de Santa María diciéndole que si saldría o no la procesión; contestó el cura que lo que quisiera el Ayuntamiento y entonces se determinó que saliera y habiendo salido a la calle se arreció la lluvia y a la que se estuvo en medio la calle Mayor era tal lo que llovía que todos calados de agua, rompió por el callejón de las Almas en dirección a la iglesia, sin dar la vuelta que se acostumbra en semejante día y concluyó la procesión. En este día se inauguró la música de aficionados compuesta de cerca de 44 jóvenes de esta villa, estrenaron los uniformes y morriones nuevos que se hicieron a sus expensas. La música aquella tarde costó al Ayuntamiento 500 reales vellón de gratificación.⁷⁶

⁷⁴ AHME, Capítol del 26 de maig del 1887.

⁷⁵ AHME, Capítol del 8 de maig del 1893.

⁷⁶ AHME, *Papeles curiosos*, compilats per P. IBARRA (sig. b/ 70), vol. I, núm. 78.

Precisament, l'època de final de la primavera en què té lloc aquesta festivitat, propicia la inestabilitat del temps i són freqüents les referències a la supressió de la processó per la pluja o, al menys, com en el cas que hem vist, a una finalització inesperada.⁷⁷ Aquest va ser el mateix cas de l'any 1861 en què la desfilada no va sortir al carrer dijous 30 de maig per la gran quantitat de fang que hi havia als carrers com a conseqüència de la pluja de la nit anterior.

En la festivitat del *Corpus* de l'any següent, l'Ajuntament va inaugurar una sala anomenada «de descans» situada en la casa de la seua propietat situada en el cantó entre la pujadeta de Sant Jeroni (avui del bisbe Tormo) i el carrer de la Fira. Aquesta sala, on els membres de la junta municipal es vestien i formaven en corporació per assistir a les funcions religioses de Santa Maria, estava al costat de l'antic magatzem de la parròquia, encara conegut com Casa de la Fusta i destinat a conservar actualment el cadafal i andador de la *Festa d'agost*.

En els anys del Sexenni democràtic, l'Ajuntament va iniciar alguns intents de separar les funcions civils i religioses dels seus integrants amb alguns signes com el de l'any 1873 en què el Municipi no va assistir en corporació a la desfilada del *Corpus*, tot i que sí participaren els seus membres a títol personal:

En la procesión del día del Santísimo *Corpus Christi*, 12 de junio de 1873, no asistió el Ayuntamiento en corporación como de inmemorial en todas las procesiones competentes y así asistieron sus individuos como particulares ocupando con otros el lugar antes del Santísimo, sin maceros ni pregonero ni llevar las varas altas los alcaldes, pues siempre ha salido el municipio detrás de las procesiones.⁷⁸

Entre les referències que ens ofereix el manuscrit del cronista Josep Maria Ruiz de Lope i Pérez (1831-1900), d'on prové la cita anterior, destaca una referida a la processó que el diumenge següent al dia del *Corpus* es feia, com hem vist, en la parròquia de Sant Salvador. Aquesta també tenia una gran solemnitat i s'acompanyava amb algunes festes cíviques organitzades pels veïns del barri. Així, els habitants del carrer Solars ornamentaren les seues façanes amb banderes, cobertors, palmes i fanalets de colors i pagaren una vaca per a córrer-la en els dos dies que va durar la festa. També pagaren una corda de focs artificials feta pel polvorista Josep Albarranch, dues dolçaines, una correguda de pollastres i la intervenció de la banda de música que va tocar en la replaceta de Sant Salvador.

D'altra banda, els veïns del carrer de Sant Jordi també adornaren les cases, van córrer un bou, «que no era bastante bravo» i la banda també va tocar en un taulat alçat per un dels veïns. En la nit de la vespra es va botar una altra corda de focs artificials «bien provista de carretillas que

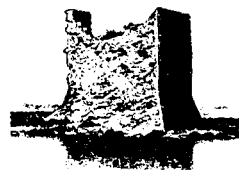
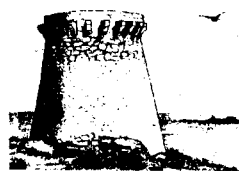
⁷⁷ En aquest sentit cal recordar obres de creació inspirades en la processó del *Corpus* de València on la pluja és la protagonista, com el sainet d'Eduard Escalante, *La processó per ma casa* (1868) o el poema musical del mestre Salvador Giner, *Es xopà...hasta la Moma* (1886).

⁷⁸ AHME, *Noticias de Elche* de J. M. RUIZ DE LOPE, en *Papeles curiosos*, compilats per P. IBARRA, vol. v, f. 435-435v.

caían sobre las gentes». El diumenge tocaren dues dolçaines, hagué correguda de pollastres i a la nit es va disparar un castell de focs. També es van soltar globus aerostàtics i s'il·luminaren els carrers del barri.

Se hizo una lucidísima procesión que salió de la parroquia del Salvador, dio la vuelta por la calle del mismo nombre, Pescadería vieja, trozo de Corredera, plaza Mayor, calle de Nuestra Señora del Carmen, plaza Barca, calle San Jorge, del Ángel, de Solares, a entrar en dicho templo del Salvador.⁷⁹

En els últims anys del segle, la decadència de la processó queda patent en alguns comentaris periodístics. L'any 1885, el setmanari satíric *El Bou*, criticava la participació en la desfílada d'una gran quantitat de xiquets mal vestits que duïen en petits tabernacles i, fins i tot, en cabassos, imatges de sants de reduïdes dimensions ornamentades amb flors i fruits —s'esmenta la presència de nombrosos llimons—, però amb molt poc respecte.⁸⁰ Aquest costum, possible reminiscència de la participació dels gremis i convents amb els seus propis patrons, va ser corregida el diumenge següent, en la processó de l'església de Sant Salvador. Segons informa el cronista, «s'atengueren les nostres observacions i sols acompanyaren al Senyor tres imatges decents, conduïdes per persones majors vestides com l'acte ho requeria, donant-li en açò un caràcter de religiositat a esta procesó, qual no l'havien tengut ninguna de les anteriors».⁸¹

SEGLE XX

Pel que fa al segle xx, les notícies sobre la festivitat del *Corpus* disminueixen considerablement i sembla que la processó anà perdent solemnitat i popularitat. De fet, no conservem cap descripció exhaustiva de l'acte, ni tan sols de plomes dedicades a temes religiosos o festius, com és el cas de Josep Pasqual Urban que, significativament, no recull aquesta celebració en el seu llibret *Del folklore il·licitano*, on passa revista a totes les celebracions anuals d'Elx.⁸² Segurament, aquest destacat tradicionalista no va trobar element a destacar en aquesta festivitat. De fet, des del seu setmanari *La Defensa*, Pasqual Urban intentà molts anys potenciar la festa del *Corpus*, al temps que criticava l'escàs interès dels il·licitans per ella:

Si en Elche no se hizo jamás cosa extraordinaria, hemos de reconocer que siempre se celebró, con fidelidad y entusiasmo, la festividad del *Corpus Christi*.

Y negaríamos lo que muestra la evidencia misma si no reconociéramos que de algunos años a esta parte esa fe y entusiasmo ha ido creciendo.

¿Quién no recuerda que, a pesar de la pompa y magestad del día, y de lo solemne y grave de la procesión, no figuraban en ésta como asistentes más que unas cuantas mujeres y pocos hombres, por no decir casi ninguno?⁸³

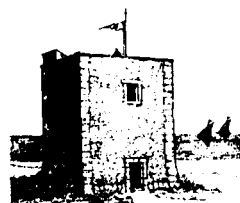
⁷⁹ *Idem*, f. 410v-411.

⁸⁰ «La prosesó del *Corpus*», *El Bou*, Elx, 6 de juny de 1885.

⁸¹ «Un aplauso de justicia», *El Bou*, Elx, 13 de juny de 1885.

⁸² JOSÉ PASCUAL URBÁN, *Del folklore il·licitano*, Tip. Informació, Alacant, 1943.

⁸³ [J. PASCUAL URBÁN], «El *Corpus*», *La Defensa*, Elx, 9 de juny del 1912.

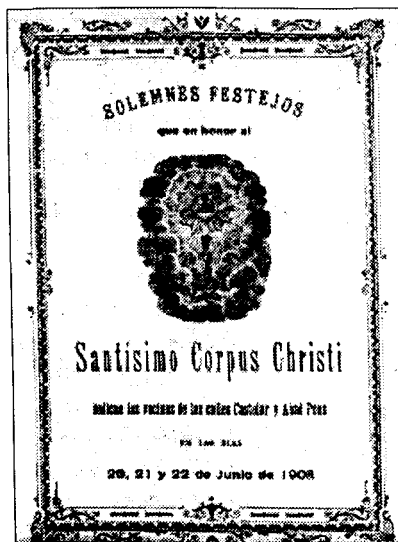
Els acords municipals ens permeten saber que l'Ajuntament seguia pagant al predicador de la festivitat i de la seua octava, que continuava nomenant el portador de l'estendard i els acompanyants, i sufragant la banda de música de la desfilada. D'altra banda, també pagava, com encara ho fa ara mateix, l'enramada dels carrers, l'ornamentació floral dels tabernacles –ara carrosses– del Santíssim, la banda de música i els coets disparats a l'eixida i entrada a Santa Maria i al seu pas per la plaça de Baix.

Tanmateix, el fet que aquesta festivitat haguera perdut una part fonamental del seu component popular, en clar contrast amb la *Festa d'agost*, feia que els sectors obrers de la ciutat que, des de finals del segle XIX havien pres una gran força, es negaren a solemnitzar el *Corpus* en considerar-lo una festa de l'església «oficial», allunyada dels fidels.

Un cas molt significatiu d'allò que diem, el tenim en els esdeveniments que ocorregueren l'any 1902, que van ser molt comentats a nivell local. Ens referim a la decisió dels dirigents socialistes de l'anomenat *Círculo Obrero Ilicitano*, una associació de socors mutus creada el 1885 per a auxiliar els obrers il·licitans, de no col·locar en la façana de la seua seu els cobertors festius al pas de la processó del *Corpus*. Aquest fet va dividir els socis del *Círculo*, amb antagonismes polítics i religiosos, i va ocasionar el desallotjament de la societat de l'edifici que ocupava a la plaça de Dalt, propietat del duc de Béjar.⁸⁴

Acabada la Guerra d'Espanya (1936-1939) es va restaurar també la processó del *Corpus*. Es conserva una imatge fotogràfica de la processó del mateix any 1939 on el Santíssim portat sota pal·li, és saludat «a la romana» per alguns dels fidels presents. Pel que fa a la festivitat, els més majors encara recorden com la vespra ventaven les campanes de Santa Maria, la dolçaina i el tabalet donaven un to festiu als carrers d'Elx i, fins i tot, tocaven des de dalt del campanar de Santa Maria, convidant a la celebració. A la nit, s'encenien en els terrats del temple molts fanalets d'oli.

L'endemà, també obrien la processó la dolçaina i el tabalet, els carrers s'enramaven –com ara mateix– amb mates de baladre i trencaolla portades

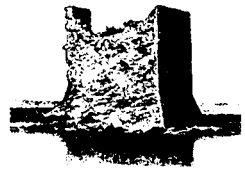
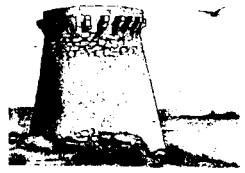

Imprés de la celebració del *Corpus Christi* al barri de Sant Salvador el 1908 (AHME, *Tesoro histórico* de P. Ibarra

⁸⁴ Vegeu, J. CASTAÑO GARCÍA, *Un segle de cultura a Elx*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2001, p. 31-32.

de les serres properes i en la processó, integrada només per homes, destacaven les banderes i insígnies de les associacions catòliques (Adoración Nocturna, Acción Católica, etc.), així com els xiquets que havien combregat per primera vegada en aqueix any.

La custòdia era portada per quatre capellans en un petit tabernacle ornamentat amb un expositor d'argent. L'any 1948, amb ocasió del Congrés Eucarístic diocesà celebrat a Elx, l'arquitecte restaurador de Santa Maria, Antonio Serrano Peral, va adaptar per a la processó que va tancar els actes, la carrossa amb rodes que, el 1940 s'havia fet per a traslladar processionalment la imatge de la Mare de Déu de l'Assumpció, tallada en fusta per l'escultor Eduardo Botí. Es col·locaren quatre canelobres i la custòdia de l'església amb el Santíssim s'instal·là sota una tabernacle fet amb bronze i cristall pel taller Blasco, d'Elx. Des d'aquest any aquesta carrossa presideix la processó anual del *Corpus Christi* il·licità.

Una crònica publicada al diari *Información* en l'any 1957 ens descriu amb detall aquesta desfilada:

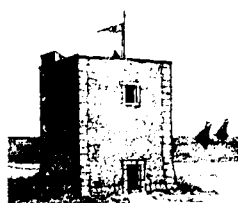
Con anterioridad a la hora de salida -7'30 de la tarde- las calles del largo itinerario hallábanse cubiertas de una gran muchedumbre ansiosa de adorar la Eucaristía en su paso triunfal por las calles ilicitanas. Las calzadas del trayecto estaban cubiertas del típico verdor del baladre tradicional.

Figuraban en el cortejo procesional gran número de niños y niñas vestidos de primera comunión, siguiendo luego los fieles, banderas y estandartes de asociaciones religiosas y de Acción Católica, más las cruces parroquiales, la escolanía del templo bajo la dirección del Rvdo. don Ginés Román, el estandarte parroquial llevado por los médicos don Pascual Pérez Agulló, don José Pomares Boix y don Andrés Bru Ibarra; los reverendos cleros parroquiales y, por último, la esplendente carroza con el Santísimo cubierta de policromas flores, en bello conjunto y al que daban guardia de honor sacerdotes y números de la Benemérita. Actuaba de preste, revestido de capa, el Rvdo. don José Ródenas Abarca, arcipreste, ayudado por los reverendos don José Ruiz Tarí y P. Faustino Turbo, C.M. Presidía la Excm. Corporación municipal bajo mazas, figurando al frente de la misma el alcalde, primer teniente de alcalde, capitán de la Guardia Civil y otras autoridades locales. Cerraba la marcha la guardia y banda municipales. A la salida, como a la entrada del Señor al templo, fueron disparadas tracas y salvas de cohetería, lo mismo que a lo largo del itinerario. También se arrojaron pétalos de flores a la carroza del Santísimo, desde edificios varios, cuyos balcones albergaban gran gentío.⁸⁵

Durant alguns anys més, pràcticament fins el Concili Vaticà II, es va mantenir el costum secular de celebrar una segona processó amb el Santíssim a l'església de Sant Salvador, el diumenge següent al dia del *Corpus*.⁸⁶ I l'any 1970, es deixava constància de la recent desaparició en la desfilada de la dolçaina i el tabalet, que encara no s'han recuperat:

⁸⁵ [Antonio SÁNCHEZ POMARES], «Triunfal procesión del *Corpus*», *Información*, Alacant, 22 de juny de 1957.

⁸⁶ [A. SÁNCHEZ POMARES], «Hoy procesión», *Información*, Alacant, 23 de juny del 1957.

«Muchos ilicitanos, en cambio, han podido observar con nostalgia la ausencia por las calles del itinerario tradicional de la dulzaina y el tamboril que anualmente alegraba el ambiente con sus típicos y valencianísimos sonos».⁸⁷

Actualment, la processó és organitzada, per delegació de l'Arxiprest de Santa Maria, per la Junta de Hermandades y Cofradías de Semana Santa d'Elx i són els seus membres els encarregats de dur el pal·li. D'altra banda, l'estendard és portat pels cavallers anomenats cada any per l'esmentada Junta per a trencar el guió el Divendres Sant. La desfilada ha deixat de passar pel carrer Major de la Vila i, des de fa uns vint anys, travessa el riu Vinalopó pels ponts d'Altamira i Nou. Aquest fet, motivat pel mal estat que durant alguns anys presentà l'esmentat carrer Major, impedeix que, com en la resta de les processons de Santa Maria, aquesta passe sota la llotja de les Cases Consistorials. D'altra banda, des de l'any 1979, no assisteix l'Ajuntament en corporació i la presidència civil només està formada per alguns dels regidors conservadors del municipi.

En els últims anys s'han produït alguns intents de retornar a aquesta processó una major participació i solemnitat. Per la nostra banda, no podem de deixar de fer alguns suggeriments sobre possibles millores a introduir al respecte:

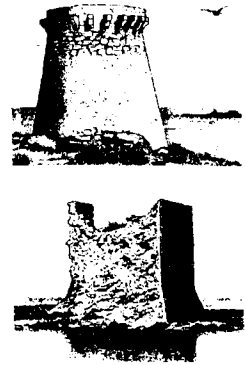

Primera processó del *Corpus Christi* després de la Guerra d'Espanya (maig de 1939) (Arxiu E. Espinosa).

- Incorporació en la desfilada d'elements festius i populars tradicionals, com podrien ser la música de dolzaina i tabalet –recuperada recentment en tota la resta de processons locals–, així com alguna comparsa de nans i gegants i, fins i tot, alguna dansa tradicional. Recordem el privilegi de dansar davant de l'Eucaristia que sempre

⁸⁷ [A. SÁNCHEZ POMARES], «Se celebró la fiesta del *Corpus*», *Información*, Alacant, 29 de maig del 1970.

ha presentat aquesta festivitat. Tampoc estaria de més, seguint el model valencià i les nostres notícies medievals, introduir algun grup de personatges bíblics o algun representant d'animals fabulosos, com la tarasca d'Alacant.

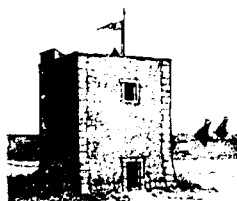

- Recuperar el recorregut tradicional de la desfilada. A més de tornar a passar pel carrer Major de la Vila i entrar en la plaça de Baix per la porta del Consell –com fa la processó de la Mare de Déu d'agost i com sempre havia fet la del *Corpus*–, s'evitaria el pas pels ponts –evidentment, sense cases– i per l'avinguda del País Valencià, només edificada en la vorera oest, que no són precisament el marc més idoni per a una processó pensada per a transcórrer per carrers estrets i envoltada de gent.
- Major presència religiosa representada per les creus de les parròquies elxanes que, actualment, participen minoritàriament, tot i que la festivitat cal considerar-la pròpia de tots els fidels de la ciutat.
- Restauració dels objectes i elements utilitzats, especialment, l'estendard i el pal·li, que actualment presenten un aspecte molt envellit. De fet, la carrossa va ser restaurada fa uns anys pels tallers municipals, i l'estendard del *Corpus*, de seda blanca brodada en or, amb una al·legoria eucarística, s'ha substituït fa uns anys, sorprenentment, pel de la Mare de Déu de l'Assumpció, a causa del seu deplorable estat.

Com veiem, la festivitat del *Corpus Christi*, marcada, sens dubte, per la magna processó vespertina, ha estat al llarg de la història d'Elx una de les més importants de la ciutat, només superada per la *Festa d'agost* que, des de 1609, es va transformar en la celebració «oficial» del poble d'Elx. Malgrat tot, i a pesar de la decadència que ara mateix observem, la desfilada del *Corpus* ha estat, i és encara, una fita festiva fonamental, un ritus d'expressió comunitària religiosa, és cert, però també d'expressió cívica, on es barregen i es manifesten poders civils i eclesiàstics, de vegades en fricció, i records atàvics i ancestrals en uns rituals on la vida que renaix de la mort està present a través de nombrosos símbols i, extraordinàriament, per allò més sagrat que tenen els cristians, la pròpia Eucaristia que passa pels carrers de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ FORTES, Anna Maria i CASTAÑO GARCIA, Joan, *El archivo parroquial histórico de la Basílica de Santa María de Elche*, Ajuntament d'Elx, Elx, 1996.
- BUENO TÁRREGA, Baltasar, *La festa del Corpus*, Federico Domenech, València, 1997.
- CASTAÑO GARCÍA, Joan, *L'organització de la Festa d'Elx a través del temps*, Consell Valencià de Cultura, València, 1997.

- «Pervivències barroques a les festes de la Vinguda de la Mare de Déu d'Elx del segle XIX», en V. J. ESCARTÍ i R. ROCA (eds.), *Cabanilles i el Barroc valencià. Actes de les II Jornades Culturals (Algemesí, 6, 7 i 8 de novembre, 1996)*, Saó, València, 1999, p.159-166.
- «Una introducció a l'art efímer a Elx en els segles XVII i XVIII», *Festa d'Elx*, 46, 1994, p. 41-61.
- *Un segle de cultura a Elx*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2001.
- FLORES I ABAT, Lluís-Xavier, *Miscel·lània (1993-1999). Cultura popular i tradicional valenciana*, 2, Associació d'Estudis Folklòrics Grup Alacant, novembre 1999.
- FUENTES Y PONTE, Javier, *Memoria histórico-descriptiva del santuario de Nuestra Señora de la Asunción en la ciudad de Elche*, Tip. Mariana, Lleida, 1887.
- HINOJOSA MONTALVO, José, *Textos para la historia de Alicante. Historia Medieval*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1990.
- «La fiesta del Corpus en Elche a fines del medievo», *Festa d'Elx*, 45, 1993, p. 99-103.
- IBARRA I RUIZ, Pere, *Historia de Elche*, Tip. V. Botella, Alacant, 1895. (N'hi ha una edició facsmiliar feta per M. Pastor, Elx, 1982).
- «Elig. Noticia de algunas instituciones y costumbres de la Edad Media», *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Diputació Provincial de València-Ajuntament de València, València, 1923, vol. II, p. 1-42.
- *Elche: materiales para su historia*, Conca, 1926.
- LLOBREGAT, Enric A. i JARQUE, Francesc, *El Corpus valencià*, Tres i Quatre, València, 1978.
- PASCUAL URBÁN, José, *Del folklore ilicitano*, Tip. Información, Alacant, 1943.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro, *La industria, el comercio y la agricultura en Elche*, Tall. Lepanto, Elx, 1974.
- RODRÍGUEZ MACIÀ, Manuel, «El cicle fester il·licità i l'Assumpció», en *Món i Misteri de la Festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1986, p. 229-234.
- SANCHIS GUARNER, Manuel, *La processó valenciana del Corpus*, Vicent Garcia, València, 1978.
- SANTONJA, Josep Lluís, *Alcoi. Sociedad. Fiestas. Devociones. Iconografía*, L. Llorens García, Alcoi, 2001.
- SANÇ DE CARBONELL, Cristòfol, *Recopilación en que se da cuenta de las cosas así antiguas como modernas de la ínclita villa de Elche* (ms. del 1621). (N'hi ha una edició, amb el títol d'*Excelencias de la villa de Elche*, amb pròleg de Juan GÓMEZ BRUFAL, Llib. Atenea, Elx, 1954).